

Kirkegården under forandring

*Af Mogens Andersen,
kirkegårdskonsulent i Ålborg stift.*

Kirkegården er ikke statisk

På Foreningen for Kirkegårdskulturs årsmøde i 1991 forsøgte jeg i et foredrag at legalisere, at der foregår forandringer på kirkegårdene i disse år. Lidt provokerende talte jeg om afvikling af dette århundredes kirkegårdskultur. Det er ikke min hensigt at tale for, at vi skal fremskynde forandringer. Formålet med efterfølgende beskrivelser er at vise, at kirkegården ikke er statisk; men at den har forandret sig gennem tiden og nødvendigvis også må ændres fremover, som en tilpasning til udviklingen af samfundsstruktur, gravlægningsformer, mekanisering m.m. Samtidig er det formålet at vise, at fornyelsen af kirkegårdene først og fremmest skal ske på grundlag af de kulturhistoriske værdier, der i stort omfang allerede er knyttet til kirkegårdene. De mange problemer, der er forbundet med fornyelsen af kirkegårdene, belyses bedst gennem efterfølgende beskrivelse af kirkegårdens egenskaber og udvikling.

Kirkegårdens egenskaber

Kirkegårdens egenskaber er karakteriseret ved et stort indhold af kulturhistorie. Begrebet "kirkegårdskultur" anvendes ofte. Der findes endog en forening for kirkegårdskultur. Kultur defineres i ordbogen således: Den forædlingsproces på det materielle og åndelige område, der foregår i samfundenes og den enkeltes liv, og som omfatter både nydannelser og vane-dannelser. Kirkegårdskultur har altså noget at gøre med en udviklingsproces, der forholder sig både til indgroede vaner og nydannelser. En sådan udviklingsproces har løbende fundet sted på kirkegårdene. I perioder er der sket store omvæltninger og i andre perioder, har der været stabilitet.

Det skal her understreges, at kirke og kirkegård er uadskillelige. Lige så længe, som kirkerne har eksisteret, har der antageligt været en begravellesplads omkring dem. Man kan endog

Kirken og kirkegården er blevet entydige symboler. Skjoldborg kirke, Thisted provsti. Foto: Mogens Andersen

sige, at kirkegården går helt ind i kirken, idet det jo var almindeligt, at mere betydende personer blev begravet inde i kirken. Jo længere man blev begravet fra kirkebygningen, jo ringere var placeringen. Hele dette mønster er stadig betydningsfuldt for udformning og brug af kirkegårdene. Således er et gravsted nær ved kirkebygningen stadig attraktivt, især på kirkegårdens ankomstsider og sydsider.

Kirkegårdene har altid været simple anlæg. Der er kort og godt tale om en begravelsesplads, der helt er blottet for monumentale akseanlæg og anden pompøs udformning. Indgangen til kirkegården blev placeret, hvor der var behov for dem. Herfra blev ganglinier simpelt lagt hen over kirkegården til kirkebygningen. På denne måde har kirkegården ingen for- eller bagside. Hovedindgangen til kirkegården kan undertiden findes på modsatte side af indgangen til kirkebygningen. Der findes endnu mange steder ubenyttede kirkegårdsindgange, der har fået lov at forfalde. I tilknytning hertil kan man ofte ane, at en kirkesti engang har forløbet hen over markerne til sognets beboede områder.

De gamle stendiger med indgangspartier danner stadig en værdig ramme omkring kirkegården. Store gamle randtræer langs digerne fortæller, at træer ikke blot har været vurderet som gavntre; men også har haft en symbolværdi. Kirkegårdsdiget og træerne, der indrammer kirkebygningen er blevet et af de mest entydige symboler, hvor ingen er i tvivl om anlæggets anvendelse.

Først og fremmest har gravlægningen i øst-vestlig retning overlevet tidernes omskiftelighed. Symbolværdien af at orientere liget mod den opstandende sol har været så stærk, at den altid har præget kirkegårdens opbygning. Da kistegravlægning har været den almindeligste gravlægningsform siden kristendommens indførelse, har kirkegårdens udformning altid været præget af de østvestgående linier.

Inde på kirkegårdene findes ofte oldtidshøje, der vidner om, at området også har været anvendt til begravelser før kristendommen. Nogle steder er nyere grave anlagt meget tæt på gravhøjene eller endog i dem. Andre steder er der stillet en klokkestabel på dem. På denne måde afspejles, at tidligere tiders gravskikke er afløst af senere tiders skikke. De mange forskelligartede gravminder fortæller om stilarternes hyppige skift og stenhuggerkunstens udvikling lige fra de mejselhuggede runesten til vor tids slibeteknik.

En sådan kultur, der indeholder kontinuitet fra fortid til nutid og som indeholder en blanding af symbolværdi og brugsværdi er sjælden og overordentlig værdifuld netop i dag, hvor vi færdes i miljøer, der oftest er totalt fornyede og derfor uden

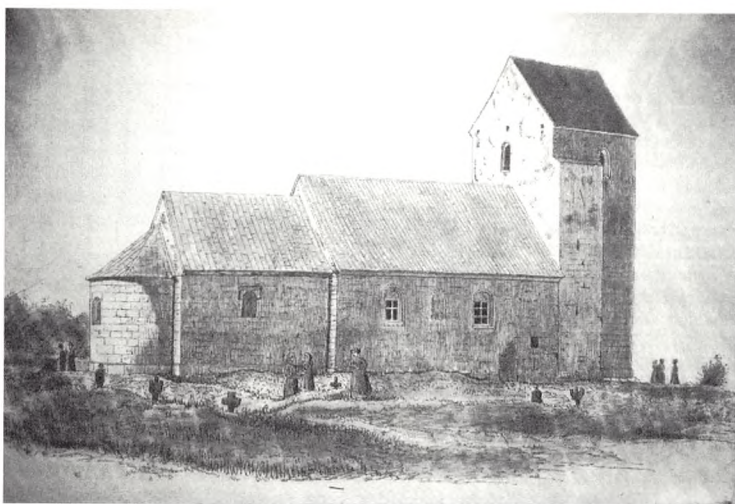

sammenhæng i tid. Det er i et sådant langsigtet tidsperspektiv, vi skal vurdere kirkegårdene.

Kirkegården i forrige århundrede

Kirkegården blev vel først rigtig anerkendt, da begravelser inde i kirken blev forbudt af Struense i 1770. Forbudet blev først nedfældet i en egentlig lov i 1805.

Kirkegårdene var for blot 100 år tilbage i tiden næppe præget af den store orden. Dødeligheden var stor og begravelser har været noget hverdagsagtigt. Terrænet var ureguleret. Der fandtes ikke stier mellem gravstederne. Kistebæringen er foregået hen over de uindhegnede gravsteder. Kirkegården har været græsklædt uden beplantning på gravene. Den eneste markering har været en sten eller et trækors. Gravminder af træ har kort levetid og derfor henlå kirkegården forholdsvis øde. Kampestensdiger har holdt løsgående kreaturer ude. Til gengæld har udvalgte får fået lov til at vedligeholde kirkegården ved græsning. I nogle sogne havde præsten ret til høstet fra kirkegården. Der har på denne måde ikke været ofret mange kræfter på kirkegårdenes vedligeholdelse. Malerier fra forrige århundrede viser, hvorledes disse græsklædte kirkegårde så ud, og der lever endnu ældre mennesker, der kan fortælle om kirkegårdens udseende, da de blev afgræsset af får. Overgangen til den nukendte kirkegård er sket gradvis. Nogle gravsteder er blevet indhegnede, og der kan være udlagt grus i lavningerne mellem tuegravene, hvorved der opstod en form for sti. Egentlige stier er også anlagt gradvis efterhånden, som det var muligt at få plads mellem gravene.

Kirkegård med ureguleret terræn, 1873. Sejerslev kirkegård, Morsø provsti. Tegning: Magnus Petersen, 1873.

Oldtidshøj på Ydby kirke-
gård, Sydthy provsti. Foto:
Mogens Andersen

Den nuværende kirkegård

Kirkegårdens nuværende udseende er ikke ret gammel. Omkring 1920-30'erne iværksættes større reguleringer af de fleste kirkegårde. Reguleringerne fandt sted ud fra en rationel vurdering af, at nu måtte der sættes system i tidligere tiders uorden. Dels ønskedes forbedrede gangforhold og dels ønskedes størst muligt antal gravsteder.

Således opstod den kendte kirkegård med lange, lige rækker af gravsteder. 2 rækker grave, en gang, 2 rækker grave o.s.v. Gravstederne blev indhegnet med thujahække og gangene blev belagt med grus. Karakteristisk for nutidens kirkegård er den knasende lyd af grus under skoene, der følger den besøgende overalt. Hovedinteressen koncentrerer sig om det enkelte gravsted, der passes af familierne med større eller mindre omhu. Gravminderne vælges individuelt efter familiens smag og økonomi. De mange velholdte familiegravsteder fra midten af dette århundrede afspejler et velfungerende landboliv fra denne tid. Kirkegårdens helhed er underordnet. Kirkegårdsreguleringerne i dette århundrede har på flere måder radikalt brudt med traditioner fra forrige århundrede. Gravene vender ganske vist øst-vest; men hver anden gravrække vender nu forkert, idet gravmindet må anbringes på gravstedets østende. Bepantningen med især stedsegrønne planter er blevet helt elementær. Bepantning ville på den tidligere kirkegård blive holdt nede af fåregræsningen. Den nuværende kirkegård er i det store og hele blevet til en smuk have, hvor især hækkene er med til at give helhed. Kirkegårdens udparcellering i familieejendomme med hække omkring følger helt parcelhusperioden.

Den almindeligt kendte kirkegård med frodig beplantning. Storarden kirkegård, Hadsund provsti. Foto: Mogens Andersen

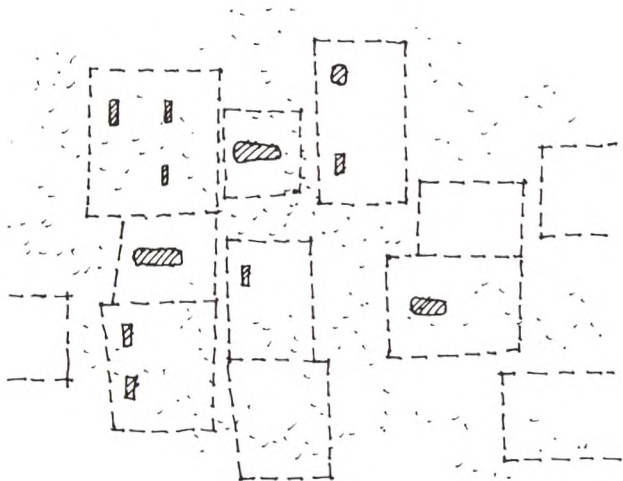
Den nuværende kirkegårds brug og udformning er nu under nedbrydning eller afvikling, ligesom det er sket i tidligere perioder. Familiegravene bliver ikke anvendt og passet, fordi den yngre generation ikke længere bor i sognet. Pasningen af kirkegården overgår til menighedsrådet. Rationaliseringer medfører fjernelse af de vedligeholdelseskrævende hække, der erstattes med betonkantsten. Træer fældes, så der ikke skal samles blade, gruset breder sig uhæmmet uden for stierne. I nogle tilfælde ligner kirkegårdene stenørkner. Der er ikke tvivl om, at menighedsrådene har de bedste hensigter og værner om kirkegården; men det er ikke altid, at menighedsrådene har øje for, at også små indgreb kan få væsentlige følger for helheden.

En række værdifulde kulturspor er forsvundet, f.eks. gamle bevaringsværdige gravminder, fordi vi i vor effektivitetsiver har ryddet op i kirkegårdens afkroge.

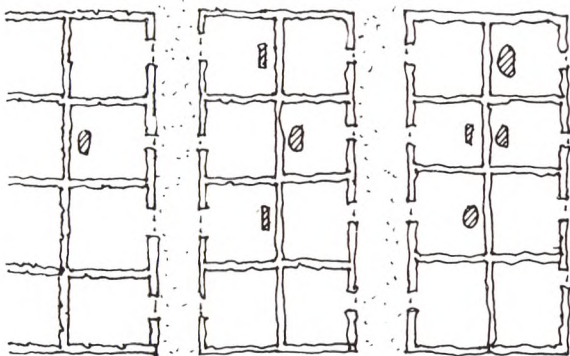

Fornemt familiegravsted. Sejlflod kirkegård, Støvring provsti. Foto: Mogens Andersen

Den uregulerede kirkegård fra før dette århundrede. Gravminderne aflæses fra øst.

Den nuværende regulerede kirkegård med rygvendte grave. Hveranden række gravminder aflæses fra øst.

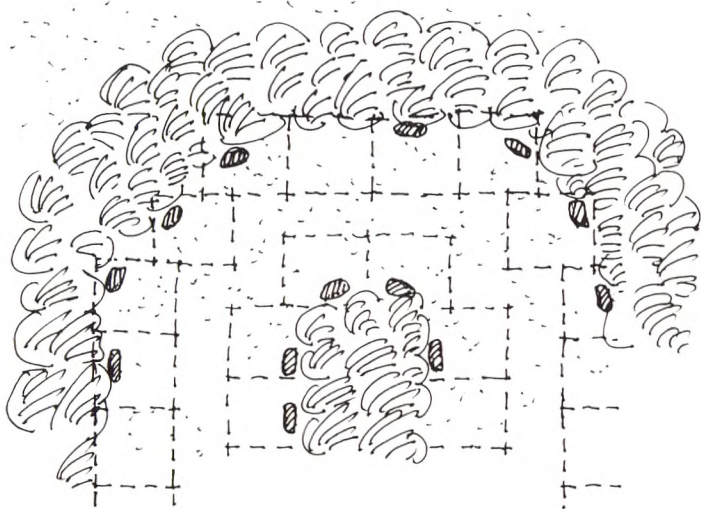

Nye tendenser. Gravminderne aflæses fra alle verdenshjørner.

NORD

Alle eksempler er konstruerede.

Nye tendenser

Det ændrede familie- og bosætningsmønster, tiltagende ligbrænding og forenkling af kirkegårdens vedligeholdelse har medført, at der er fremkommet nye former for udformning af kirkegården. Ligeledes medvirker nok befolkningens tiltagende natursyn til, at der er opstået nye idealer for kirkegården. Begrebet "skovkirkegård" ønskes indført på de fleste kirkegårde. Begrebet dækker over mange forskellige gravformer lige fra gravlægning i en lille lund af fritstående træer til gravlægning i et plæneareal.

Kirkegården skal nu udformes mere parkagtig med uklippe- de buske plantet i slyngede former. Der lægges større vægt på helheden end på det enkelte gravsted, der måske kun markeres med en "natursten". som regel er det et ønske, at der er mulighed for valg mellem forskellige gravstedsudformninger, afhængigt af vedligeholdelsens omfang og beskostelighed.

De fleste af disse nye gravområder anlægges på kirkegårds- udvidelser på de lidt større bykirkegårde. Men tendensen går i retning af, at gravformerne også ønskes indført på det gamle kirkegårdsafsnit og på de mindre landsbykirkegårde. Forbedrede graverordninger har gjort det muligt, at samlede anlæg passes af kirken.

De nye græsklædte gravformer er utrolig populære. Straks efter, at områderne er anlagt, bliver de taget i brug. Hvis der ligger enkelte ældre, hækomkransede gravsteder i et område, der omlægges til plænegravsteder, er det ikke vanskeligt at overtale ejerne af de ældre gravsteder til at omlægge gravene i den nye stil.

Umiddelbart må man mene, at disse nye gravstedsformer er den rigtige afløser for de traditionelle gravsteder, idet de så entydigt er udtryk for et folkeligt ønske. I princippet er det naturligt, at der nu gennemføres en forenkling af det traditionelle, individuelle hækomkransede gravsted. Men set ud fra en kulturhistorisk synsvinkel er den nye gravstedsform endnu ikke færdigudviklet.

De nye gravformer bryder nemlig på flere måder med traditionerne. Ofte ses det, at gravorienteringen ikke nødvendigvis fastholdes i øst-vestlig retning på grund af de slyngede former. På nogle kirkegårde har man bevidst brudt med øst-vest orienteringen, fordi kirkegårdens planudformning ellers bliver for retliniet. Det stigende antal urnenedsættelser vil naturligt føre til nye strukturer på kirkegården. En urne kan jo ikke orienteres i forhold til verdenshjørnerne.

Plantevalget er alt for varieret og mange plantearter er direkte

"Naturkirkegård". Brønderslev kirkegård, Brønderslev provsti. Foto: Mogens Andersen

Grave orienteret mod øst uden stier mellem gravrækkerne. Tilsted kirkegård, Thisted provsti. Foto: Mogens Andersen.

uegnede. For eksempel vælges ofte fyr som baggrundsbeplantning for gravminder. I det lange løb er et vanskeligt at styre en sådan beplantning på de snævre arealer. Anlæggene ligner mest en offentlig park, hvor den egentlige funktion af gravområde er trængt i baggrunden. Således gemmes gravmindet ofte i beplantning alene for at gøre vedligeholdelsen effektiv. Traditionelt har gravmindet været det væsentlige element på gravstedet.

Den igangværende udvikling vil antagelig kunne ændre kirkegårdens anvendelse og udseende i løbet af nogle få årtier. Den eneste forsinkende faktor er gravfreden og en vis konservatisme.

Hensyn ved kirkegårdsfornyelsen

Omlægningen af kirkegårdene skal modtages positivt, både fordi den er nødvendig som følge af samfundsudviklingen; men også fordi den giver mulighed for at få rettet nogle af de mangler og fejl disponeringer, der er ved den nuværende kirkegård. De kulturhistoriske spor skal uomgængeligt kunne forenes med nye gravstedsformer, således at kirkegården afspejler kontinuitet fra fortid til nutid og rummer en god blanding af symbol- og brugsværdi. Kun herved bliver det muligt at leve op til definitionen af kirkegårdskultur, som en forædlingsproces, der forener kirkegårdens materielle og åndelige verden. Dette lader sig kun gøre ved altid at vælge de

Anonyme grave. Godthåb kirkegård, Aalborg søndre provsti. Foto: Mogens Andersen

varige og kvalitative løsninger. Det meget langsigtede perspektiv, der arbejdes med på kirkegården betyder, at det kun sjældent betaler sig at vælge de letteste løsninger.

Med dette udgangspunkt kan fornyelsen også finde sted på den oprindelige, gamle kirkegård med kirken som centrum. Fornyelser skal ikke absolut kun ske på kirkegårdsudvidelser, hvis der ikke er behov for disse.

Nok skal kirkegården afspejle et historisk forløb; men den må ikke blive et museum, hvor de udstillede genstande kun må ses; men ikke røres. Kirkegården er jo først og fremmest et begravelsesanlæg, ja endog et genbrugsanlæg, hvor de samme grave anvendes generation efter generation. Kirkegården har jo blot været indrettet som det var mest hensigtsmæssigt ud fra simple, rationelle behov. Men ved i større omfang at pleje de historiske elementer kan kirkegården gøres mere varieret og endnu mere tidløs. Bevaringsværdige gravminder bør så vidt muligt blive stående på den oprindelige plads, eller gravminderne kan anbringes på de ledige gravsteder.

De nye lovbestemmelser om opbevaring af bevaringsværdige gravminder er en egentlig museumssordning, der er rigtig og god. Men hvis den ikke bliver administreret efter hensigten, kan den medføre ophobninger af ligegyldige sten, der tager magten fra kirkegården som en funktionsduelig enhed. Den bedste måde at undgå, at kirkegårdene stivner og bliver museumsagtige er at fastholde det frugtbare samarbejde mellem de sagkyndige og lokalbefolkningen, der gennem menighedsrådene værner om kirkegårdene.

Inden kirkegården kritikløst fornys, bør der foretages omhyggelige registreringer af de karaktertræk, der er specielle for den pågældende kirkegård. Det kan være historiske forhold, terrænformer, beplantning m.m.

Herefter må der bevidst arbejdes med, hvorledes disse karaktertræk kan indpasses i en helhedsplan, der også opfylder nutidens krav om forskellige gravformer, vedligeholdelse m.m. Igen må indføres de enkelte gravrækker i øst-vestlig retning, hvor gravmindet kan anbringes i vestenden af graven. Også inden for kirkegårdsdiget skal vi være med på den grønne bølge. Det er ikke tilstrækkeligt, at vi ikke længere sprøjter kirkegårdsdigerne. Kompostering og miljøvenlig drift og pleje bør vinde frem. Græsarealerne kan igen blive dominerende helt ud til kirkegårdsdiget. Der skal også være plads til det uklippede græs langs digerne med et væld af forskellige planter, der nogle steder kan føres tilbage til klostertidens plantekultur. Gruset skal alene forbeholdes gangene og beplantningen skal afpasses, så den giver en vis helhed. Der må fortrinsvis vælges traditionelle kirkegårdstræer som ask,

Lokale variationer i beplantning o.l. bør bevares. Flade kirkegård, Frederikshavn provsti. Foto: Mogens Andersen

lind og kastanie, samt fra nyere tid seljerøn og elm i de forblæste egne. Gravstedsbeplantningen må udføres med bunddækkende planter og buske, der kan holdes i ave ved klipning. Alle disse enkeltelementer skal samordnes, så de giver et klart indtryk af, at kirkegården er et begravelsesområde. Kirkegården bør nøje plejes således, at kirkegårdens karaktertræk fremhæves. Til støtte derfor kan der udarbejdes plejeplaner således, at skiftende menighedsråd og gravere kan finde råd og vejledning for det daglige arbejde med kirkegårdens pasning. Det bør for eksempel være fast rutine, at stendigerne efterses og repareres hvert forår, således at totalomsætninger af digerne undgås. Trækroner kan udtyndes og nedhængende grene fjernes frem for at gribe til de meningsløse træfældninger.

Afslutning

Ovenstående forsvarer, at der kan og bør ske fornyelser på kirkegårdene. Men det er forhåbentlig også fremgået, at denne fornyelse må ske med største omtanke og forsigtighed, og det gør ikke noget, at det tager nogen tid at finde frem til de bedste løsninger. Kirkegårdens rolige, kontinuerlige udvikling kan kun fortsætte, hvis det er vanskeligt at foretage ændringer som f.eks. omlægning af gravområder, flytning af stendiger o.l. Desværre er langt de fleste projekter for kirkegårdsfornyelser alt for ukvalificerede. Projekterne er ofte for prangende med markante akseanlæg, eller de kan være for lidt gennemarbejdede både i udformning og funktion. Således er der mangler ved både de fine arkitekttegnede planer og den beskedne plan, som et menighedsrådsmedlem har nedfældet på et stykke brevpapir. Fornyelsen skal ske på baggrund af indgående kendskab til kirkegårdskulturen og kirkegårdens funktion i dag. Hvis fornyelsen skal lykkes, må der fremover vises større opmærksomhed over for kirkegården og den problemer. Der er behov for, at Kirkeministeriet iværksætter et udredningsarbejde om kirkegårdens problemer, og det ville være gavnligt med en bred faglig og folkelig debat om kirkegårdens fremtid.